

BIBLIOGRÁFIA

Előszó

A latin–olasz *luxuria–lussuria*, ’bujaság’ szó etimológiáját (luxus, ficamodás stb.) M. Cortellazzo és P. Zolli *Dizionario etimologico della lingua italiana* (Bologna, Zanichelli, 1983) című szótárából vettük.

A Bibliát csaknem minden helyen a Szent István Társulat kiadásából idéztük: *Biblia. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. Egyetlen helyen idéztük a Károli Gáspár bibliafordításán alapuló protestáns kiadást is: *Szent Biblia*. Budapest, Magyar Bibliatársulat, 2008.

Szent Ágoston [Aurelius Augustinus] *Vallomásai*. Budapest, Akadémiai Kiadó–Windsor Kiadó, 1995.

A Leone Ebreótól származó idézetek (a hatodik fejezetben is) a *Dialoghi d’amoréből* (Roma–Bari, Laterza, 2008) származnak. Hogy beillesztjük ezt a gondolkodót a kabbalisztikus hagyományba, itt csak Idel, Moshe *Kabbalah and Eros* (London–New Haven, Yale University Press, 2005) című művére hagyatkozunk (mellesleg jelezük, hogy ez a mű részletesen elemzi Isten férfi/nő természetének és az első ember hasonlóan „androgén” jellegének témáját mind a misztikus értelmezések, mind az Empedoklésztől Platónig ívelő görög, mind a héber hagyomány, különösen a Teremtés könyve szempontjából).

Shakespeare, William: *Antonius és Kleopátra*. Budapest, Európa, 1984.

A 20. század első felében August Weissmann nyomán kialakult vitáról, mely szerint az öregedés és a halál „természeti stratégia” lenne, különösen pedig a Tom Kirkwood és társai által felhozott elméletéről, melyet a szövegben külön is idéztünk, itt csak a következőkre uta-

lunk: Kirkwood, Tom: *Time of Our Lives. The Science of Human Aging*. New York, Oxford University Press, 1999; Brown, Guy: *The Living End. The New Sciences of Death, Age and Immortality*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007.

Charles Darwinnak következő műveire történik utalás: *Notebooks 1836–1844*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987; *A fajok eredete természetes kiválasztás útján*. Budapest, Typotex, 2009 (lásd különösen az idézetet a „végtelen gyönyörű formákról”). Az Erasmus „papától” származó idézethez lásd Uglow, Jennifer: *The Lunar Men. The Friends Who Made the Future 1730–1810*. London, Faber and Faber, 2003.

Joyce, James: *Ulysses*. Budapest, Európa, 1998. (Ajánlott még G. Melchiori és G. De Angelis műve is: *Ulisse. Guida alla lettura*. Milánó, Mondadori, 2000.)

Villiers de l’Isle-Adam, Philippe Auguste: *Contes cruels: suivis des Nouveaux contes cruels*. Párizs, Union générale d’Éditeurs, 1963.

Valentine de Saint-Point két kiáltványát a következő helyen találjuk meg: *Manifeste Futuriste de la Femme*. Párizs, Les Mille et une Nuits, 2005. A futurizmus világába betekintést nyújt Hulten, Pontus (szerk.): *Futurismo & Futurismi* (a velencei Palazzo Grassiban rendezett 1986-os kiállítás katalógusa). Milánó, Bompiani, 1986 (ebből különösen Solaris, Claudia: *Le futuriste*; ugyanettől az írónőtől megemlítjük még a következő kötetet: *Donne e letteratura d’avanguardia in Italia (1909–1944)*. Milánó, Edizioni delle Donne, 1982). Grisi, Francesco (szerk.): *I futuristi*. Róma, Newton Compton, 1990; Sansone, Luigi (szerk.): *F. T. Marinetti = Futurismo* (kiállítási katalógus, Milánó, Fondazione Stelline, 2009). Milánó, Federico Motta, 2009); Lista, Giovanni – Massero, Ada (szerk.): *Futurismo 1909–2009. Velocità + Arte + Azione* (kiállítá-

si katalógus, Milánó, Palazzo Reale, 2009). Genf–Milánó, Skira, 2009. Mivel a könyvben szó van Marinettiről is, itt egyetlen nagyszerű könyvet megemlítünk róla: Guerri, Giordano Bruno: *Marinetti. Invenzioni, avventure e passioni di un rivoluzionario*. Milánó, Mondadori, 2009.

Flaubert *Közhelyszótárának* egy részét (sajnos a könyvben szereplő idézetet nem) közli Lőrinszky Ildikó fordításában a *Nagyvilág* világirodalmi folyóirat 2001. októberi száma (XLVI. évf. 10. szám). A Julien Greentől származó idézet itt található meg: *Partir avant de jour*. Párizs, Le Livre de Poche, 1981. Weiss, Peter: *Jean-Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, ahogy a charentoni elmeegógyintézet színjátszói előadják de Sade úr betanításában*. In Ruttkay Zsófia (szerk.): *A kopasz énekesnő. Hat modern dráma*. Budapest, Európa, 2008. Oscar Vladislas Milosz színműveinek elérhetőségét a negyedik fejezetnél adjuk meg.

Michel Onfray itt, az Előszóban és az első fejezetben szereplő idézete a *Le Christianisme hédoniste* (Párizs, Le Livre de Poche, 2008) című művéből származik.

Végül megadunk néhány általános jellegű munkát, mely a bujaságot vizsgálja különböző szempontokból, néhol filozófusok bevonásával: Baudrillard, Jean: *De la séduction*. Párizs, Éditions Galilée, 1979; Curi, Umberto (szerk.): *Metamorfosi del tragico fra classico e moderno*. Róma–Bari, Laterza, 1991 (különösen Nadia Fusini tanulmánya: *Lussuria*); Cuomo, Franco: *Elogio del libertino*. Róma, Newton Compton, 1993; Cavarero, Adriana: *Corpo in figure*. Milánó, Feltrinelli, 1995; Vegetti Finzi, Silvia (szerk.): *Storia delle passioni*. Róma–Bari, Laterza, 1995; Bataille, Georges: *Az erotika*. Budapest, Nagyvilág, 2009; Foucault, Michel: *A szexualitás története I.: A tudás akarása*. Budapest, Atlantisz, 1999 (ajánlott még ugyanettől a szerzőtől a többi két kötet, melyek a

szexualitás történetéről szóló mű befejezetlenül maradt tervét tartalmazza: *A szexualitás története II.: A gyönyörök gyakorlása*. Budapest, Atlantisz, 1999; *A szexualitás története III.: Törődés önmagunkkal*. Budapest, Atlantisz, 2000; Emanuele, Pietro: *Filosofia a luci rosse*. Milánó, Tea, 2008; Riffard, Pierre: *Les philosophes: vie intime*. Párizs, Presses Universitaires de France, 2004; Deleuze, Gilles: *Présentation de Sacher-Masoch: La Vénus à la fourrure*. Párizs, Éditions Le Minuit, 1967; Gasparotti, Romano: *Filosofia dell'eros. L'uomo, l'animale erotico*. Torino, Bollati Boringhieri, 2007; Meyer, Michel: *Le philosophe et les passions*. Párizs, Presses Universitaires de France, 2007; Onfray, Michel: *Théorie du corps amoureux. Pour une érotique solaire*. Párizs, Grasset, 2000; Lancelin, Aude – Lemonnier, Marie: *Les philosophes et l'amour*. Párizs, Éditions Plon, 2008; Anolli, Luigi: *La seduzione*. Róma–Bari, Laterza, 2009; Curi, Umberto: *Miti d'amore. Filosofia dell'eros*. Milánó, Bompiani, 2009; McLaren, Angus: *Impotence. A Cultural History*. Chicago–London, Chicago University Press, 2007; Vassallo, Nicla (szerk.): *Donna m'apparve*. Torino, Codice, 2009.

Első fejezet

A mezopotámiai mitológiába magyarul a következő helyen lehet betekinteni: Dobrovits Aladár–Kákosi László (átdolg.): *Egyiptomi és mezopotámiai regék és mondák*. Budapest, Móra, 2001. A Gilgames-eposzt és sok más mezopotámiai alkotást Rákos Sándor fordításában találhatjuk meg: *Gilgames. Agyagtáblák üzenete*. Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2008.

A mezopotámiai kultúrákat történelmi szempontból tárgyalják a következő művek: Brusasco, Paolo: *La Me-*

sopotamia prima dell'Islam. Società e culture tra Mesopotamia, Islam e Occidente. Milánó, Bruno Mondadori, 2008; ezt a második fejezetben külön idéztük is. Ezenkívül: Contenau, Georges: *La vie quotidienne à Babylone et en Assyrie.* Párizs, Hachette, 1964; Moscati, Sabatino: *Antichi imperi d'Oriente.* Milánó, Il Saggiatore, 1963; Rinaldi, Giovanni: *Le letterature antiche del Vicino Oriente.* Firenze–Milánó, Sanconi–Accademia, 1968; Bottéro, Jean: *Mésopotamie: l'écriture, la raison et les dieux.* Párizs, Gallimard, 1987; Kramer, Samuel Noah: *History Begins at Sumer.* Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1981; Bottéro, Jean: *Initiation à l'Orient ancien.* Párizs, Seuil, 1992; D'Agostino, Franco: *Gilgameš alla conquista dell'immortalità.* Casale Monferrato, Piemme, 1997; Tigay, Jeffrey H.: *The Evolution of the Gilgamesh Epic.* Wauconda (Illionis), Bolchazy-Carducci, 2002; Yoffee, Norman: *Myths of the Archaic State. Evolution of the Earliest Cities, States and Civilizations.* Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

Titus Lucretius Carusnak *A természetről* (Budapest, Kossuth, 1997) című költeményéből idéztünk. Ovidius Naso, Publius: *Átváltozások.* Budapest, Európa, 1982.

Szent Ágoston *Isten városáról* című műve magyarul négy kötetben jelent meg (Budapest, Kairosz, 2005–2009). Aquinói Szent Tamástól *A teológia foglalatának* idáig az első része jelent meg két kötetben: Budapest, Telosz, 3003. 2003; kommentárok szempontjából érdekes lehet *Saint Thomas. Textes sur la morale* (ford. és a jegyzeteket írta Gilson, Étienne). Párizs, Vrin, 1998.

A görög mitológia isteneihez elsősorban a következő művek nyújtanak betekintést: Otto, Rudolf: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz.* Budapest, Osiris, 2001; Jeanmarie, Henri: *Dionysos. Histoire du culte de Bacchus.* Párizs, Payot,

1951; Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Budapest, Gondolat, 1997; Kerényi Károly: *Gondolatok Dionysosról*. Pécs, magánkiadás, 1935; Otto, Walter F.: *Mythos und Welt*. Stuttgart, Klett, 1962; Vernant, Jean-Pierre: *Mythe et pensée chez les Grecs*. Párizs, Découverte, 1985; Otto, Walter F.: *Dionysos. Mythos und Kultus*. Frankfurt am Main, Klostermann, 1989; Snell, Bruno: *Die Entdeckung des Geistes. Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen*. Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht, 1975; Hillman, James: *The Dream and the Underworld*. New York, Harper & Row, 1985; Otto, Walter F.: *Die Götter Griechenlands. Das Bild des Göttlichen im Spiegel des griechischen Geistes*. Frankfurt am Main, Schulte-Bulmke, 1961; Hillman, James: *Aphrodite's Justice* (angol–olasz kétnyelvű kiadás). Capri, La Conchiglia, 2008; Hillman, James: *Pan and the Nightmare*. New York, Spring Publications, 2007; Detienne, Marcel: *Les jardins d'Adonis*. Párizs, Gallimard, 1972.

Ezra Pound LXXIX. *Cantóját* a következő helyen találjuk: *Versei*. Budapest, Európa, 1991.

A Borges-idézet a *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius* című elbeszélésből származik (Borges, Jorge Luis: *A halál és az iránytű: elbeszélések*. Budapest, Európa, 2008); Charlton felügyelő Clifford Witting *Let X be the Murderer* (London, Hodder & Stoughton, 1947) című krimijében szerepel. Eugenio Colornit a *La malattia della metafisica. Scritti filosofici e autobiografici* (Torino, Einaudi, 2009) címmel megjelent gyűjteményes munkáiból idéztük.

Második fejezet

Az egyiptomi mítoszokra történő utalásokhoz (különösen Ozirisz, Ízisz és Hórusz hármasához, nemkü-

lönben a krokodilopoliszi Szobek istenhez) a következő művet használtuk fel: Bresciani, Edda (szerk.): *Testi religiosi dell'antico Egitto*. Milánó, Mondadori, 2001. A görög mítoszokhoz (Kerényi Károly már említett könyvén kívül) érdemes tanulmányozni Giulio Guidorizzi művét: *Il mito greco. Gli dei*. Milánó, Mondadori, 2009.

Homérosz: *Íliász*. Budapest, Európa, 2003.

A *Bakkhánsnőket* Euripidész Összes drámái között találjuk (Budapest, Európa, 1984). Platón: *Az állam*. Budapest, Cartaphilus, 2008.

Dante Alighieri két művét, az *Isteni színjátékot* és *Az új életet* itt találjuk: Alighieri, Dante: *Összes művei*. Budapest, Magyar Helikon, 1965. (A *Színjáték* kritikai kiadását tartalmazza a következő négykötetes mű: Lovera, Luciano et al.: *Concordanza della »Commedia« di Dante Alighieri. Testo critico della »Commedia« secondo l'antica vulgata. Indice analitico dei nomi e delle cose notevoli. Rimario*. Torino, Einaudi, 1975. Érdekes lehet még Gianluigi Tornotti (szerk.) könyve, a *La mente innamorata. Divina Commedia* (Milánó, Bruno Mondadori, 2005) is, mely a költemény teljes szövegén kívül tartalmazza harminc ének elemzését és harmincegy „írói levelet” is.) A *Fiore* olasz kritikai kiadását itt találjuk: *Fiore e il detto d'amore*. Firenze, Bemporad, 1922. Végül meg kell említeni, hogy Dante szerzősége mellett teszi le voksát Gianfranco Contini a *La questione del »Fiore«* című munkájában, In *Cultura e Scuola*, 13–14. szám, 1965.

A Dantéről szóló művek sorában első a nagy klasszikus, Auerbach, Erich: *Dante als Dichter der irdischen Welt*. Berlin–New York, de Gruyter, 2001. Itt nem törekedhetünk teljességre, ezért csak a következőket említjük meg: Getto, Giovanni: *Aspetti della poesia di Dante*. Firenze, Sansoni, 1966; Bàrberi Squarotti, Giorgio: *L'artificio dell'eternità. Studi danteschi*. Verona, Fiorini, 1972;

Mazzali, Ettore: *Dante. La vita, il pensiero, le opere*. Milánó, Accademia, 1979; Gorni, Guglielmo: *Dante. Storia di un visionario*. Róma–Bari, Laterza, 2008.

Giovanni Boccaccio *Dekameronját Műveiből* idéztük (Budapest, Magyar Helikon, 1964). A könyvben szereplő többi két műve (*Esposizioni sopra la Commedia di Dante, De mulieribus claris*) magyar fordításban nem található, a tízkötetes *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*-ban (Milánó, Mondadori, 1967–1970) lehet megtalálni őket.

Az okszitán hagyományokat és az udvari szerelmet érintve szó esett a könyvben Denis de Rougemont *A szerelem és a nyugati világ* (Budapest, Helikon, 1998) című művéről.

Kleopátrát, a történelmi személyiséget tárgyalja: Wertheimer, Oscar von: *Kleopatra. Die Königin von Nil*. Bindlach, Gondrom, 1990; Franzero, Carlo Maria: *La vita e tempi di Cleopatra*. Milánó, Mursia, 1963; Gualazzi, Enzo: *Cleopatra. Sesso e potere*. Milánó, Gma, 1992; Grant, Michael: *Cleopatra*. London, Weidenfeld-Nicholson, 1972. Irodalmi szempontból elsősorban William Shakespeare-nek már az Előszóban említett drámája jelentős (*Antonius és Kleopátra*). A shakespeare-i tragédia és az új, Kopernikusz utáni kozmológia kapcsolatáról szól Sacerdoti, Gilberto: *Nuovo cielo, nuova terra. La rivelazione copernicana di »Antonio e Cleopatra« di Shakespeare*. Bologna, Il Mulino, 1990.

Dido alakjánál egyértelműen Publius Vergilius Maro *Aeneisére* támaszkodtunk (in *Összes művei*. Budapest, Európa, 1984). Ami a szomorú sorsú, ám hűségese Elisát illeti, lásd feljebb, Boccacciónál.

Helené alakjához a klasszikus forrás Pauszaniasz: *Görögország leírása*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 2000. Lásd még Bettini, Maurizio–Brillante, Carlo: *Il mito di Elena*. Torino, Einaudi, 2002. Ami az irodalmi

oldalát illeti, Marlowe *Doktor Faustus*át itt találjuk: Kálnoky László (vál.): *Szentségtörők és mártírok. Drámák Kálnoky László fordításában*. Budapest, Magvető, 1988. Goethe, Johann Wolfgang von: *Faust. A tragédia második része*. Budapest, Európa, 1980.

Szemiramisz, illetve Szammuramat királynőhöz legfontosabb kiinduló forrásunk Pettinato, Giovanni: *Semiramide*. Milánó, Rusconi, 1985. A következő művekből idéztünk még: Poliénosz: *Stratagemata*. Lipcse, Teubner, 1887; Petrarca, Francesco: *Opere. Canzoniere – Trionfi – Familiarum rerum Libri*. Firenze, Sansoni, 1992; Orosius, Paulus: *Historiarum adversus paganos*. Bécs, Gerold, 1882. A történelmi-kulturális közeget illetően az első fejezetben megadott, sumerekről és akkádokról szóló bibliográfiai tételekre utalunk vissza.

A Sade-tól származó idézeteket a hatodik fejezet bibliográfiai tételeinél tárgyaljuk.

Wagner: *Tristan és Isolde*. Budapest, Typotex, 2000.

Harmadik fejezet

Először a klasszikus szerzők: Suetonius, Caius Tranquillus: *Caesarok élete. Tizenkét életrajz*. Budapest, Európa, 1964 (az olvasó találkozhat egy kortárs véleményével is az ókori császárokról: Martin, Régis F.: *Les douze Césars. Du mythe à la réalité*. Párizs, Belles Lettres, 1991; nemkülönben Luca Canali „átköltésével”: *Le vite (indiscrete) di dodici Cesari*. Casale Monferrato, Piemme, 1997). Aretino, Pietro: *Beszélgetések, avagy A hat nap*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2002. Pierre de Bourdeille, Brantôme urának művéből magyarul egy válogatás jelent meg, mely nem tartalmazza a könyvben idézett valamennyi részletet: *Kacér hölgyek*. Budapest, Európa,

1986. Marlowe, Christopher: *The Complete Plays*. London–New York–Camberwell, The Penguin Group, 2003.

A mártíromságot kedvelő keresztény ízlésről szóló Michel Onfray-idézet innen származik: *Le Souci des plaisirs. Construction d'une érotique solaire*. Párizs, Flammarion, 2008. Az ókortól napjainkig ívelő hermafroditizmus, biszexualitás és transzvesztitizmus irodalmából itt csak a következőket hozzuk: Cantarella, Eva: *Secondo natura. La bisessualità nel mondo antico*. Róma, Editori Riuniti, 1988; valamint Garber, Marjorie: *Vested Interests: Cross-Dressing and Cultural Anxiety*. London, Routledge, 1991.

Richard von Krafft-Ebing „főművének” a következő magyar kiadása létezik: *A nemi élet eltévelyedései. (Psychopathia sexualis.)* Budapest, Nova, 1947. (Felhasználtunk még egy rövidített kiadást is: *Biografie sessuali. I casi clinici della »Psychopathia sexualis« di Richard von Krafft-Ebing*. Giorgio Agamben előszavával. Vicenza, Neri Pozza, 2006.) Érdemes még megemlíteni Miguel Ángel Martín képregény formájában történő újraértelmezését is: *Psychopathia sexualis*. Madrid, La Factoría de Ideas, 1999, mely még az olasz hatóságok figyelmét is magára vonta.

A *fegyencgyarmatonból* vett idézetek innen származnak: Kafka, Franz: *Az átváltozás. Válogatott elbeszélések* [vál. Györffy Miklós]. Budapest, Európa, 2010.

Medici Katalin, a híres „fenekelő” (ehhez lásd: Hennig, Jean-Luc: *Brève histoire des fesses*. Párizs, Zulma, 2009.) lenyűgöző alakjához érdemes elolvasni: Craveri, Benedetta: *Amanti e regine. Il potere delle donne*. Milánó, Adelphi, 2005 (különösen a következő fejezet: *Caterina de' Medici. Le ragioni della politica*). Lásd még Orioux, Jean: *Catherine de Médicis ou La Reine noire*. Párizs, Flammarion, 1986; Garrison,

Janine: *Catherine de Médicis. L'impossible harmonie*. Párizs, Payot, 2002 (ugyanettől az írónőtől: 1572. *La Saint-Barthélemy*. Brüsszel, 2000; valamint *Les derniers Valois*. Párizs, Fayard, 2001). Wanegfflen, Thierry: *Catherine de Médicis. Le pouvoir au féminin*. Párizs, Payot & Rivages, 2005. Az „új Izebel” sztereotípiájához (az „eredeti” itt található: 1Kir 16,31; 1Kir 18–19; 21, valamint 2Kir 9) lásd Solnon, Jean-François: *Catherine de Médicis*. Párizs, Perrin, 2003.

Fiához, III. Henrikhez elsődlegesen Gilbert Robin „pszichoszexuális” megközelítését említjük, *L'énigme sexuelle d'Henri III. Étude psychosexuelle du transexualisme*. Párizs, Wesmael-Charlier, 1964. Továbbá: Chevalier, Pierre: *Henri III. Roi shakespearien*. Párizs, Fayard, 1985; Bordonove, Georges: *Henri III 1574–1589*. Párizs, Pygmalion, 1988; Le Roux, Nicholas: *Le faveur du Roi. Mignons et courtisans au temps des derniers Valois*. Párizs, Champ Vallon, 2001; Solnon, Jean-François: *Henri III. Un désir de majesté*. Párizs, Perrin, 2001.

Utódjáról, Navarrai Henrikről, azaz IV. Henrikről lásd Slocombe, George: *Henry of Navarre. A Passionate History*. London, The Cayme Press, 1931; Babelon, Jean-Pierre: *Henri IV*. Párizs, Fayard, 1982; Garrison, Janine: *Henri IV*. Párizs, Tallandier, 2006.

A 16. századi Franciaország politikai-vallási közegének bemutatásához elsődleges forrásunk volt Vivanti, Corrado: *Lotta politica e pace religiosa in Francia fra Cinque e Seicento*. Torino, Einaudi, 1963. A Franciaországban a 16. századi vallásháborúk történelmi-filozófiai mérlegének levonásához, egyben pedig Giordano Bruno gondolatvilágába történő bevezetéshez nélkülözhetetlen Ordine, Nuccio: *Contro il Vangelo armato. Giordano Bruno, Ronsard e la religione*. Milánó, Raffaello Cortina, 2007, Jean Céard bevezetőjével: *Da Giordano Bruno*

a *Ronsard: il lavoro, la religione, il principe*. IV. Henrik megtérésének filozófiai és irodalmi visszhangjaihoz lásd Sacerdoti, Gilberto: *Sacrificio e sovranità. Teologia e politica nell'Europa di Shakespeare e Bruno*. Torino, Einaudi, 2002.

Shakespeare *VIII. Henrikjét* a következő kiadásból idéztük: Shakespeare, William: *Összes drámái*. 1. köt. Budapest, Magyar Helikon, 1972. Tudor Henrikről és Luther Mártonnal való ellentétével kapcsolatos kötelező olvasmány Léonard, Émile-Guillaume: *Histoire générale du Protestantisme* (3 köt.). Párizs, Presses Universitaires de France, 1961 (különösen 1. köt., V. fejezet, 3. rész). Az *Assertio* kétnyelvű angol–latin kiadásban is elérhető: VIII. Henrik, Anglia királya: *Assertio septem sacramentorum, or, Defence of the Seven Sacraments*. New York, Benziger Brothers, 1908; erről szól Silvana Nitti nagylegzetű, részletes műve is, az »*Auctoritas*«. *L'Assertio di Enrico VIII contro Lutero*. Róma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2005. Szórakoztatóan provokatív írás Margaret George regénye, *The Autobiography of Henry VIII. With Notes by His Fool, Will Somers*. New York, St. Martin's Press, 1998. További könyvek VIII. Henrikről, Boleyn Annáról és lányukról, Erzsébetről: Hackett, Francis: *Henry the Eighth*. Hamburg–Párizs–Bologna, Albatross, 1934; Kelly, Henry Ansgar: *The Matrimonial Trials of Henry VIII*. Stanford, Stanford University Press, 1976; Scarisbrick, John Joseph: *Henry VIII*. London, Penguin Books, 1972; Fraser, Antonia: *VIII. Henrik hat felesége*. Budapest, Európa, 1997; Erickson, Carolly: *Henry the Great*. New York, St. Martin's Griffin, 1997 (ugyanettől az írónőtől lásd még: *Mistress Anne. The Exceptional Life of Anne Boleyn*. New York, St. Martin's Griffin, 1998; *Bloody Mary. The Life of Mary Tudor*. New York, St. Martin's Griffin, 1998; *The First Elizabeth*. New York,

St. Martin's Griffin, 1998). Végezetül egy híres klasszikus I. Erzsébetről: Chastenet, Jacques: *Elisabeth I.* Párizs, Fayard, 1953.

Tertullianus *Az asszonyi cicomáról* szóló írása *Műveiben* (Budapest, Szent István Társulat, 1986) található. (A szövegbe egyébként belevettük Bruno Fonzi átiratát, mely a következő regényében található: *Il Maligno*. Torino, Einaudi, 1964; a regény negyedik fejezetében szép lista látható a görög–latin egyházatyák nőgyűlöletéről.)

Niccolò Machiavellitől *A fejedelmet* ebből a kiadásból idéztük: Budapest, Kossuth, 1996. Terjedelmi okokból mi csak röviden említettük politika és bujaság kapcsolatát Machiavellinél. Erről szól Nuccio Ordine tanulmánya: *La comédie entre politique et philosophie: la «Mandragole» de Machiavel et le «Chandelier» de Bruno*. In Machiavel, Nicolas: *Mandragola. La Mandragore*. Párizs, Les Belles Lettres, 2008.

Negyedik fejezet

Sullamit alakjáról és az Énekek énekének „erotikus” hangvételéről évszázadokon át tartott a vita. Hogy csak a keresztény gondolkodókra hagyatkozzunk, elég megemlíteni, hogy a szöveg igazi, egy valódi nőhöz szóló szerelmi énekként való értelmezése a tisztán szimbolikus felfogással szemben volt az alapja Sebastian Castellio és Kálvin János vitájának (lásd például a klasszikus Stefan Zweignél a szenvedélyes vita rekonstrukcióját: *Harc egy gondolat körül. Castellio és Calvin*. Budapest, Rózsavölgyi, 1937). A kortárs értelmezések közül ajánljuk Luís Alonso Schökel kiadását: *El Cantar de los Cantares*. Bilbao, Ediciones Mensajero, 2001; valamint Garbini, Giovanni: *Cantico dei cantici*. Brescia, Paideia, 1992. „Az

Énekek nőjét” elegáns és lényegretörő módon mutatja be Torno, Armando: *Il gioco di Dio*. Milánó, Mondadori, 2007.

Giordano Bruno műveiből magyarul egy válogatás jelent meg: Szauder József (szerk.): *Giordano Bruno válogatott dialógusai*. Budapest, Hungária, 1950 (a könyvben szereplő művek közül *A diadalmas állat elűzését*, *A hamvazószerdai lakomát* és Bruno perének néhány iratát tartalmazza). Különben Giordano Bruno latin nyelven írott művei itt találhatók: *Iordani Bruni Nolani Opera latina conscripta*. Firenze–Nápoly, Morano–Le Monnier, 1879–1891. Olasz műveit a következő gyűjtemény tartalmazza: *Le opere italiane di Giordano Bruno*. Torino, Utet, 2002.

Bruno gondolatvilágáról és peréről, különös tekintettel erőszelfogására, ajánljuk Ioan Petru Culianu művét: *Éros et Magie à la Renaissance. 1484*. Párizs, Flammarion, 1984; a mű tartalmaz egy előszót is Mircea Eliadétól. Ezenkívül megemlítjük még (a teljességre való törekvés nélkül) a következő etikai-politikai-teológiai jellegű műveket: Papi, Fulvio: *Antropologia e civiltà nel pensiero di Giordano Bruno*. Firenze, La Nuova Italia, 1968; Yates, Frances Emilia: *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1979. Aquilecchia, Giovanni: *Giordano Bruno*. Róma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1970; Yates, Frances Emilia: *The Memory of Art*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 2000; Ingegno, Alfonso: *Cosmologia e filosofia nel pensiero di Giordano Bruno*. Firenze, La Nuova Italia, 1978; Sini, Carlo: *Passare il segno. Semiotica, cosmologia, tecnica*. Milánó, Il Saggiatore, 1981; Rossi, Arcangelo (szerk.): *Giordano Bruno e l’eredità copernicana*. Varsó, Lengyel Tudományos Akadémia, 1981; Ingegno, Alfonso: *La sommersa*

nave della religione. Studio sulla polemica anticristiana del Bruno. Nápoly, Bibliopolis, 1985; Ciliberto, Michele: *La ruota del tempo.* Róma, Editori Riuniti, 1986; Yates, Frances Emilia: *Collected Essays. I. Lull and Bruno. II. Renaissance and Reform: The Italian Contribution. III. Ideas and Ideals in the North European Renaissance.* London–Boston, Routledge–K. Paul, 1982–1984; Gatti, Hilary: *The Renaissance Drama of Knowledge. Giordano Bruno in England.* London, Routledge, 1989; Ciliberto, Michele: *Giordano Bruno.* Róma–Bari, Laterza, 1990; Canone, Eugenio: *Giordano Bruno: gli anni napoletani e la «peregrinatio» europea. Immagini, testi, documenti.* Cassino, Università degli Studi di Cassino, 1992; Ricci, Saverio: *Giordano Bruno nell'Europa del Cinquecento.* Róma, Salerno, 2000; Gatti, Hilary: *Giordano Bruno and Renaissance Science.* Ithaca (New York), Cornell University Press, 2001; Ordine, Nuccio: *La soglia dell'ombra. Letteratura, filosofia e pittura in Giordano Bruno.* Vellece, Marsilio, 2003; Ciliberto, Michele: *Pensare per contrari. Disincanto e utopia nel Rinascimento.* Róma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2005; Rossi, Paolo: *Il tempo dei maghi. Rinascimento e modernità.* Milánó, Raffaello Cortina, 2006.

A Bruno elleni pert elsősorban innen ismerhetjük meg: Mercati, Angelo: *Il sommario del processo di Giordano Bruno con appendice di documenti sull'eresia e l'Inquisizione a Modena nel secolo XVI.* Vatikán, Vatikáni Apostoli Könyvtár, 1942; Firpo, Luigi: *Il processo di Giordano Bruno.* Róma, Salerno, 1993; Bruno, Giordano: *Oeuvres Complètes. Documents. I: Le Procès* (Luigi Firpo bevezetőjével). Párizs, Les Belles Lettres, 2000.

Homérosz: *Odüsszeia.* Budapest, Európa, 2003. Az Arisztotelészen lovagoló Phüllisz legendájához lásd

d'Andeli, Henri: *Il lai di Aristotele* (francia–olasz két-nyelvű kiadás). Róma, Carocci, 2005.

Papiahóhoz, a 11. századi szótáríróhoz lásd *Papiae Elementarium Doctrinae Rudimentum*. Velence, Filippo de Pincis, 1496.

A telítettség/áramlás elméletéhez csak a következő munkát említjük: Thom, René: *Parabole e catastrofi: intervista su matematica, scienza e filosofia* (szerk.: Giorello, Giulio–Morini, Simona). Milánó, Il Saggiatore, 1980; továbbá *Prédire n'est pas expliquer*. Párizs, Eshel, 1991.

Faulkner, William: *Szentély*. Budapest, Szépirodalmi, 1981.

Ötödik fejezet

Ismeretlen kínai szerző a 16. század végéről: *Szép asszonyok egy gazdag házban. Csin ping mej*. Budapest, Tericum, 2002. Meg kell emlékezni Magnus (Roberto Raviola) képregény-feldolgozásáról: *Le centodieci pillole*. Róma, Nuova Frontiera, 1986.

A *Csin ping mej* háttéréhez lásd mindenekelőtt Gulik, Robert van: *Sexual Life in Ancient China. A Preliminary Survey of Chinese Sex and Society From ca. 1500 B.C. Till 1644 A.D.* Leyden, Brill, 2002 (érdemes futólag megemlíteni, hogy Robert van Gulik, a Kínában, Malajziában és Japánban működő holland diplomata, azon kívül, hogy a Távol-Kelet irodalmának, művészetének és történelmének nagy szakértője volt, egyben Di Ren Jie bírónak (Dee detektív) figurájának is a megalkotója. Az alakot egy valós kínai történelmi személyről mintázta, aki i. sz. 630 és 700 között élt. „Kínai krimijeit” először a kínai és a japán közönségnek szánta, „Dee detektív eseteit” – nem mentesen némi keleti bujaságtól – csak 1949-ben ismer-

hette meg az angol közönség. (Magyar fordításban *A kínai haranggyilkosság esete* és a *Gyilkosság Kantonban* olvasható). Lásd még: Musso, Giuseppe Domenico: *La Cina e i cinesi* (2 kötet). Milánó, Hoepli, 1926; Granet, Marcel: *La civilisation chinoise. La vie publique et la vie privée*. Párizs, La Renaissance du Livre, 1929; Santangelo, Paolo: *Il »peccato« in Cina*. Róma–Bari, Laterza, 1992 (ettől a szerzőtől további könyvek: *Le passioni nella Cina imperiale*. Velence, Marsilio, 1997; *La seduzione nel Celeste Impero*. Palermo, Sellerio, 2002; *L'amore in Cina. Attraverso alcune opere letterarie negli ultimi secoli dell'Impero*. Nápoly, Liguori, 2007). Granet, Marcel: *La pensée chinoise*. Párizs, La Renaissance du Livre, 1934.

Egy gyűjtemény a Holdról szóló mítoszokról: *La Lune. Mythes et rites*. Párizs, Éditions du Seuil, 1962. Arról, hogy nézzük a Holdat/a Hold néz minket, lásd: Mozzani, Éloise: *Le livre des superstitions. Mythes, croyances et légendes*. Párizs, Robert Laffont, 1995, „Lune” címszó. Az éjszakáról mint színházról, ahol királynőink „játsszanak”, lásd Verdon, Jean: *La nuit au Moyen Âge*. Párizs, Perrin, 2009; és Cabantous, Alain: *Histoire de la nuit. XVIIe-XVIIIe siècle*. Párizs, Fayard, 2009; a két szöveg egybevetése megmutatja, hogy az éjszakai démonok lassan átengedik a helyet a „kicsapongásokat” kereső szabadosoknak, eltekintve a találkozástól valami nem „szélből”, hanem „kőből” való szellemmel.

Tirso de Molina (Téllez, Gabriel): *A sevillai szédelgő és a kövendég*. Budapest, Európa, 1960; Molière: *Don Juan, avagy a kőszobor lakomája*. In Összes drámái (2 kötet). Budapest, Osiris, 2002. Da Ponte, Lorenzo–Mozart, Wolfgang Amadeus: *Don Juan (Don Giovanni)*. Budapest, Flave, 2003. Don Juan „modern” mítoszához a következőket említjük: Gendarme de Bévette, Georges: *La légende de Don Juan. Son évolution dans la littérature*

des origines au Romantisme. Genf, Slatkine Reprints, 1993. Lásd még Mathieu, Vittorio: *Da Orfeo a Don Giovanni*. In uő: *La voce, la musica, il demoniaco*. Milánó, Spirali, 1983; Jouve, Pierre Jean: *Le Don Juan de Mozart*. Fribourg, Éditions de la Librairie de l'Université, 1942; Rousset, Jean: *Le mythe de Don Juan*. Párizs, Colin, 1984; Macchia, Giovanni: *Vita, avventure e morte di Don Giovanni*. Milánó, Adelphi, 1991; Curi, Umberto: *Filosofia del Don Giovanni. Alle origini di un mito moderno*. Milánó, Mondadori, 2002. Érdekes variációk találhatóak a témára az Ada Neiger által szerkesztett tanulmánykötetben: *Il vampiro. Don Giovanni e altri seduttori*. Bari, Dedalo, 1998; például Felice Ficco a *Seduzione e distruttività nel »Don Giovanni« di Molière* című tanulmányában a csábítót narcisztikus egyéniségként állítja be, különösen Elisabeth Badinter XY. *De l'identité masculine* (Párizs, Jacob, 1992) című művére alapozva. A klasszikusok olvasása helyett – melyet a „neofeminizmus” (egyfajta „harcos vadállatiság”) képviselői elleneznek, a következőt ajánljuk: Le Brun, Annie: *Vagit-prop. Lâchez tout et autres textes*. A már említett Elisabeth Badinter-n kívül céltáblája még Hélène Cixous, Benoîte Groult, Gisèle Halimi, Luce Irigaray, Julia Kristeva, Annie Leclerc stb.

Mozart Don Giovannijáról mindenekelőtt lásd Albert, Hermann: *Wolfgang Amadeus Mozart* (2 kötet). Lipcse, Breitkopf & Härtel, 1955–1956. Továbbá: Einstein, Alfred: *Mozart. Sein Charakter, sein Werk*. Frankfurt am Main, Fischer, 1980; D'Amico, Fedele: *Attorno al Don Giovanni di Mozart*. Róma, Bulsoni, 1978; Dent, Edward Joseph: *Mozart's Operas: A Critical Study*. Oxford, Oxford University Press, 1960; Paumgartner, Bernhard: *Mozart*. Bécs–Zürich, Atlantis–Kremayr & Scheriau, 1993; Osborne, Charles: *The Complete Operas of Mozart*. London, Victor Gollancz Ltd., 1978; Mila, Massimo: *Lettura*

del »Don Giovanni«. Torino, Einaudi, 1988; Elias, Norbert: *Mozart: egy zseni szociológiája*. Budapest, Európa, 2000; Vieuille, Marie-Françoise: *Mozart ou l'irréductible liberté*. Párizs, Le Castor Astral, 2006. Könyvünkhöz különösen értékes volt Frullini, Andrea: *Mozart e il divieto di successione*. Milánó, Raffaello Cortina, 2001; Napolitano, Ernesto: *Mozart. Verso il «Requiem». Frammenti di felicità e di morte*. Torino, Einaudi, 2004 (ez a tanulmány nem szorítkozik csupán a *Requiem* keletkezéstörténetére, hanem teljes mélységében megvilágítja a *Don Giovanni* filozófiai és politikai hátterét is). Don Giovanni hódításainak „listájához” végezetül elengedhetetlen Umberto Ecótól *A lista mánora* (Budapest, Európa, 2009).

Da Ponte életéről és műveiről lásd Da Ponte, Lorenzo: *Emlékiratai*. Budapest, Zeneműkiadó, 1970. Lásd még: Lanapoppi, Aleramo: *Lorenzo Da Ponte. Arte, amori e avventure di un grande viaggiatore*. Velence, Marsilio, 1997; Hodges, Sheila: *Lorenzo Da Ponte. The Life and Times of Mozart's Librettist*. Madison, The University of Wisconsin Press, 2002; Bolt, Rodney: *The Remarkable Life of Lorenzo Da Ponte, Mozart's Poet, Casanova's Friend, and Italian Opera's Impresario in America*. New York, Bloomsbury, 2006.

Kálvin János harcáról a szabadság ellen lásd a következő művét: *Contre la secte phantastique et furieuse des Libertins qui se nomment spirituels*. In *Oeuvres*. Párizs, Gallimard, 2009. Didier Foucault – aki egy fontos művet (*Un philosophe libertin dans l'Europe baroque. Giulio Cesare Vanini*. Párizs, Champion, 2003) szentelt Giulio Cesare Vanininek, az „eszmék révészének” (1585–1619), akit 1618-ban az inkvizíció máglyára ítélt, a következő évben pedig kivégeztetett eretnokség és iszentagadás miatt – újabb művében, a *Histoire du libertinage. Des Goliards au marquis de Sade*-ban (Párizs, Tem-

pus, 2011) gondolatmenetét az úgynevezett goliárdoktól (a „vágás” diákok, akiket „Góliát tanítványainak” vélték) egészen Sade márkiig kiterjeszti. A műben szó esik „szabados festőkről és regényekről” is a fény századában. Legalább a jegyzetek között nem szabad megtagadni az elismerést Merteuil márkinőtől, Pierre-Antoine-François Choderlos de Laclos regényének, a *Veszedelmes viszonyoknak* (Budapest, Magvető, 1998) ravasz hősnőjétől, aki emlékezetes módon önti szavakba a *nemek játékának* egyenlőtlen voltát: „mi (nők) boldogok lehetünk, ha nem veszítünk, maguknak (férfiaknak) viszont legfőljebb az a bajuk, hogy nem győznek” (ford. Örkény István). Ehhez az olvasmányhoz lehet társítani Robert Muchembled művét: *L'orgasme et l'Occident: une histoire du plaisir di XVI siècle à nos jours*. Párizs, Editions Points, 2008 (különösen a 4. fejezet).

„Az egyszerű gyönyörű vallásánál” különösen említést érdemel Millet Catherine: *Catherine M. szexuális élete* (Budapest, Ulpius-ház, 2007., ford. Tótfalusi Ágnes). Már a kezdés is ragyogó: „amikor gyerek voltam, mindennél jobban foglalkoztatott a mennyiség kérdése”. Tovább már enyhül, amikor a geometriára tér át: „de olykor az is előfordul, hogy jobban látunk, ha kicsit hátrahúzódnunk, mint a múzeumban egy-egy kép előtt. Imádom vetkőzés közben elnézni a partnerem ígéretes farkát. A Gestalt-elmélet törvényei szerint hatalmasnak látom a testhez képest”. Rajta...

A Mandeville-idézet a következő műből származik: Primer, Irwine (szerk.): *Bernard Mandeville's „A Modest Defence of Publick Stews”: Prostitution and Its Discontents in Early Georgian England*. New York, Palgrave Macmillan, 2006; Vico, Giambattista: *Az új tudomány*. Budapest, Akadémiai–Zrínyi, 1979.

Miguel Mañara műve, a *Discurso de la verdad*, az 1778-as kiadásban elérhető („Sevillában, a nevezett város főnyomdása, Don Luis Bexinez y Castilla nyomdájában”). Miguel Mañara azonosításához a mitikus Don Juannal lásd például Marañón, Gregorio: *Don Juan. Ensayos sobre el origen de su Leyenda*. Madrid, Espasa-Culpe, 1967. De ezt az azonosságot támasztja alá, vagy legalábbis sejteti Granero, Jesús María is: *Muerte y amor. Miguel Mañara*. Madrid, szerzői kiadás, 1981. Oskar Vladislav de Lubicz, Milosz: *Oeuvres complètes. Tome III. Théâtre I: Miguel Mañara–Traduction fragmentaire de Faust. Tome IV. Théâtre II: Don Juan – Méphiboseth. Tome XI. Théâtre III: Saul de Tarse – Daïnos – diverses traductions*. Párizs, Editions André Silvaire, 1946–1990. Amúgy Don Juan – „a modern kor álarcosa”, ahogy Giovanni Pontiggia nevezte (*Seduzione e travestimento*, in *Opere*. Milánó, Mondadori, 2004) – történetének értelmezései sosem érnek véget. Hogy csak a 20. századra korlátozódjunk: Albert Camus *Sziszüphosz mítosza* (in uő: *A pestis*. Európa, 1991) című művétől – mely beveszi a történetbe Miguel Mañarát is, és úgy képzei el a csábítót, hogy életét „egy eldugott kis kolostor cellájában, a dombtetőn, valahol Spanyolországban” (ford. Vargyas Zoltán) fejezi be – egészen Max Frisch drámájáig, a *Don Juan avagy a geometria szerelmeség* (in uő: *Drámák*. Budapest, Európa, 1978), ahol hősünket szinte zavarják a nők, akik elvonják „igazi” szenvedélyétől. Érdemes még megemlíteni Fukujama Jódzsi mangafeldolgozását (eredeti: Tókió, Kodansa, 1992): itt Donna Elvira nemet vált, Don lesz belőle, Tenorio olyan, mint egy szamuráj, a szolgálja egy robot, a hódítások listája férfiakat és nőket egyaránt tartalmaz, és végül Don Giovanni, megfáradva „a pokolbéli nőktől”, egy év után visszatér megdöbben és talán elégedett „áldozataihoz”.

Sevillai Izidort innen idéztük: Isidori Hispalenses Episcopi: *Etymologiarum sive Originum Libri XX*. Oxford, Oxford University Press, 1961.

Julio Romero de Torres festészetéhez ajánljuk: Litvak, Lily: *Erotismo fin de siglo*. Barcelona, Bosch, 1979; Basualdo, Ana: *Julio Romero de Torres*. Barcelona, Labor, 1980; Zueras Torréns, Francisco: *Julio Romero de Torres y su mundo*. Córdoba, Publicaciones del Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba, 1987; Casaño, Carmelo: *El simbolismo crítico de Julio Romero de Torres*. Sevilla, Centro Andaluz de Libro, 2002. Calvo Serraller, Francisco: *Julio Romero de Torres*. Madrid, Mapfre, 2006; García de la Torre, Moisés: *Julio Romero de Torres. Pintor 1874–1930*. Madrid, Arcos Libros, 2008.

A szabadság/szabados (*libertà/libertino*) szavak etimológiájához a már említett Cortellazzo–Zolli-féle *Dizionario etimologico della lingua italianát* használtuk.

Hatodik fejezet

Benedictus de Spinozát a következő kiadásból idéztük: *Etika*. Budapest, Osiris, 1997. Hegelt itt lehet megtalálni: *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai–Zrínyi, 1979; a Hegelre vonatkozó kérdéskörhöz, melyet a szövegben is jeleztünk, lásd Hyppolit, Jean: *Genèse et structure de la Phénoménologie de l'esprit de Hegel*. Párizs, Aubier, 1946.

Donatien-Alphonse-François, Sade márkijának műveihez lásd: *Filozófia a budoárban. A szabadosság iskolája*. Szeged, Lazi, 2001; *Justine, avagy Az erény meghurcoltatása*. Szeged, Lazi, 2001. (A könyvben található idézetek nem ebből a kiadásból származnak, mivel a *Justine*-nek több változata is létezik.) *Szodoma száz-*

húsz napja. Budapest, Athenaeum, 2001. A magyar fordításban nem található művekhez lásd: Marquis de Sade: *Oeuvres complètes* (30 kötet). Párizs, Le Club Français du Livre, 1966-tól. Több, a témával foglalkozó szerző is kiemel néhány érdekes kapcsolódási pontot Sade és Spinoza között; ez a kérdés újabb szerzőknél is előfordul, megítélésünk szerint jóval figyelemreméltóbb a Kanttal való egybevetésénél, melyet Max Horkheimer és Theodor W. Adorno dolgoztak ki *A felvilágosodás dialektikája* (Budapest, Gondolat–Atlantisz, 1990) című közös munkájukban (lásd különösen: *II. Exkursus. Juliette, avagy felvilágosodás és erkölcs*).

Sade-ról lásd mindenekelőtt Heine, Maurice: *Le Marquis de Sade*. Párizs, Gallimard, 1950; és Lely, Gilbert: *Vie du marquis de Sade*. Párizs, Cercle du Livre Précieux, 1960 (ugyanettől a szerzőtől: *Sade*. Párizs, Gallimard, 1967). Ezenkívül: Le Brun, Annie: *Les châteaux de la subversion*. Párizs, Jean-Jacques Pauvert és Garnier Frères, 1982 (különösen ez a tanulmány: *Un rêve de pierre*). Uő: *Sade aller et détours*. Párizs, Plon, 1988; Barthes, Roland: *Sade, Fourier, Loyola*. Budapest, Osiris, 2001 (a kötet tartalmazza Barthes beszédét is, melyet a Collège de France irodalomszemiotikai katedrájának elfoglalásakor mondott el); Klossowski, Pierre: *Sade mon prochain*. Párizs, Seuil, 1947; Blanchot, Maurice: *Lautréamont et Sade*. Párizs, Editions le Minuit, 1949; Onfray, Michel: *La religion du poignard. Éloge de Charlotte Corday*. Párizs, Galilée, 2009 (különösen a 9. fejezet: nagyon is elengedhetetlen az Isteni Márkival szemben!). De Benedetti, Riccardo: *La Chiesa di Sade. Una devozione moderna*. Milánó, Medusa, 2008; Mottana, Paolo: *Antipedagogie del piacere: Sade e Fourier. E altri erotismi*. Milánó, Franco Angeli, 2008; Janin, Jules: *Le marquis de Sade*, a függelék (La vérité sur les deux procès criminels du mar-

quis de Sade) írta „Le Bibliophile Jacob” [Paul Lacroix]. Párizs, Les marchands de nouveautés, 1834. Mordacci, Roberto: *Elogio dell’immoralista*. Milánó, Bruno Mondadori, 2009 (különösen a 3. fejezet). Két fontos, Sade-ról szóló fejezet található az alábbi művekben: Praz, Mario: *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*. Milánó, Rizzoli, 2008 (*All’insegna del Divin Marchese*); Macchia, Giovanni: *Il mito di Parigi*. Torino, Einaudi, 1965 (*Sade*). A kortárs Elio Franzini *Elogio dell’Illuminismo* (Milánó, Bruno Mondadori, 2009) című munkájában jelentős utalást tesz Sade-ra, nevezetesen arra a nehézségre, hogy a „romlott természettel” minden teista megközelítésnek számot kell vetnie. Fontos még megemlíteni a *Sade: opus contra naturam* című színdarabot, melyet Enrico Frattaroli írt és rendezett Sade művei alapján (Neroluce, Florian Teatro Stabile di Innovazione 2007). A mű a „Progetto Sade” része, melyről további információt Enrico Frattaroli honlapján lehet találni: <http://www.enricofrattaroli.eu>.

Utószó

Charles Darwintól (az első fejezetben megjelölteken kívül) lásd még: *His Autobiography. With His Notes and Letters Depicting the Growth of The Origin of Species*. New York, Schuman, 1950; *Az ember származása és a nemi kiválasztás*. Budapest, Gondolat, 1961.

Hogy Darwinról általános képet adjunk, itt csak a következőket említjük: Desmond, Adrian – Moore, James: *Darwin*. London, Joseph, 1991; Browne, Janet: *Charles Darwin*. London, Pimlico, 2003; Eldredge, Niles: *Charles Darwin. Discovering the Tree of Life*. New York, W. W. Norton, 2005. Valamint: Pievani, Telmo: *La teoria dell’evoluzione*. Bologna, Il Mulino, 2006; Luzzatto, Michele:

Preghiera darwiniana. Milánó, Raffaello Cortina, 2008; Odifreddi, Piergiorgio: *In principio era Darwin. La vita, il pensiero, il dibattito sull'evoluzionismo*. Milánó, Longanesi, 2009; Boncinelli, Edoardo: *Perché non possiamo non dirci darwinisti*. Milánó, Rizzoli, 2009.

Az evolúció és a nemiség kapcsolatáról érdemes kiemelni: Fisher, Ronald Aylmer: *The Genetical Theory of Natural Selection*. Oxford, Clarendon Press, 1930; Zahavi, Amotz – Zahavi, Avishag: *The Handicap Principle: A Missing Piece of Darwin's Puzzle*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1997; Cronin, Helena: *The Ant and the Peacock: Altruism and Sexual Selection From Darwin To Today*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992; végül, de nem utolsósorban: Miller, Geoffrey: *A párválasztó agy. A párkapcsolat szerepe az emberi agy evolúciójában*. Budapest, Typotex, 2006.

A szexualitás eredetéről lásd Maynard Smith, John – Szathmáry Eörs: *A földi élet regénye. Az élet születésétől a nyelv kialakulásáig*. Budapest, Vince, 2000. Továbbá: Brenot, Philippe: *Le sexe et l'amour*. Párizs, Odile Jacob, 2003; Brenot, Philippe – Picq, Pascal: *Le sexe, l'homme et l'évolution*. Párizs, Odile Jacob, 2004; Picq, Pascal: *Les animaux amoureux*. Párizs, Le Chêne, 2007. A monogámiáról (előnyeiről és hátrányairól) lásd különösen Barash, David P. – Lipton, Judith Eve: *The Myth of Monogamy – Fidelity and Infidelity in Animals and People*. New York, Henry Holt and Company, 2001. A monogámia/hűtlenség ellentétéhez ironikus újraértelmezéssel szolgál Phillips, Adam: *Monogamy*. New York, Knopf Doubleday, 1999. A szex és a házasság kapcsolatához lásd Havelock, Ellis: *Sex and Marriage. Eros in the Contemporary Life*. Westport (Connecticut), Greenwood Press, 1977; ne feledkezzünk meg Bertrand Russell művéről, a *Házasság és erkölcsről* (Budapest, Káldor, 1934). Végül, a „buja-

ság” bűnéhez az állatok között lásd Celli, Giorgio: *I sette peccati capitali degli animali. Cince, gatti, scimpanzé e altri peccatori*. Milánó, Musria, 2006.

A liberális szó aljelentéseiről lásd Caré, Sébastien: *La pensée libertarienne. Genève, fondements et horizons d'une utopie libérale*. Párizs, Presses Universitaires de France, 2009. Szerintem azonban liberális voltomat jobban lehet definiálni a *Libertaliához* vagy *Libertatiához* visszanyúlva, melyet a legenda szerint Misson kapitány kalózzai alapítottak (a 17. században, Madagaszkáron; létezése vitatott – *a ford.*), ehhez lásd például Cordingly, David: *Under the Black Flag. The Romance and Reality of Life Among the Pirates*. New York, Random House, 1996.

Harriet Taylor munkásságához lásd: Taylor Mill, Harriet: *The Complete Works*. Bloomington, Indiana University Press, 1998; Mill és Taylor intellektuális és érzelmi kapcsolatához lásd mindenekelőtt Mill, John Stuart: *Autobiography*. London–Oxford, Oxford University Press, 1971. De érdemes megemlíteni még Hayek, Friedrich von: *John Stuart Mill and Harriet Taylor. Their Friendship and Subsequent Marriage*. London, Routledge & Kegan Paul, 1981; a „Taylor-mítosz” kritikusa Pappe, H. O.: *John Stuart Mill and the Harriet Taylor Myth*. Victoria, Melbourne University Press, 1960, mely különösen ezzel száll vitába: Borchard, Ruth: *John Stuart Mill. The Man*. London, Watts & Co., 1957. Az irodalmi idézetek: Diderot, Denis: *Rameau unokaöccse*. Budapest, PannonKlett, 1997; Beaumarchais, Pierre Augustin, Caron de: *Figaro házassága avagy Egy nap bolondság*. Budapest, Filum, 1999.

A Hitler-idézet az *Asztali beszélgetések: monológok a vezéri főhadiszálláson 1941–1944* (Budapest, Ármádia, 1999) című kötetből való. (Sajnálatos módon a szöveg éppen az idézett részt nem tartalmazza. – *A ford.*)